

УДК 331.5

ПРОБЛЕМИ ТІНЬОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Волкова Н.В., Сосенкова К.Р., Карпа О.А.

Університет митної справи та фінансів

У статті досліджені причини та фактори, що сприяють розвитку тінізації ринку праці. Проаналізовано Статистичну та соціологічну інформацію з питань тіньової економіки. Розглянуто основні проблеми та тенденції зайнятості в Україні. Виявлено основні напрями вдосконалення політики зайнятості населення в ринкових умовах. Пояснено суть методів оцінки тінізації економіки.

Ключові слова: тіньовий ринок праці, тіньова зайнятість населення, офіційне безробіття, легалізація, детінізація.

Постановка проблеми. Одним із негативних явищ сучасного ринку праці України є переміщення частини зайнятого населення з офіційного сектора економіки до неофіційного, тіньового. Протягом останніх років дослідженню феномену неформальної зайнятості приділяється чимало уваги. Це зумовлено як зростанням її масштабів, так і значним впливом на соціально-економічну ситуацію в державі.

Аналіз останніх публікацій. В Україні детальні дослідження з даної теми проводили Національний інститут стратегічних досліджень, Державна служба статистики України, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, З. Варналій, Е. Лібанова, Д. Гетманцев, Ю.М. Харазішвілі, В.І. Данилишин, О.М. Стефанків, Л.С. Шевченко та інші науковці. На міжнародному рівні дослідження проводяться Світовим банком, ООН, МОП тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну зацікавленість науковців сучасними проблемами зайнятості, залишаються недостатньо дослідженими питання пошуку шляхів подолання зайнятості населення у неформальному секторі, не до кінця досліджено причини переходу із офіційної до неформальної зайнятості. Це вимагає активізації зусиль науковців та практиків щодо вирішення зазначеної проблеми.

Метою роботи є визначення проблем зайнятості на ринку праці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні дослідження засвідчили, що серед науковців немає єдиного підходу до визначення різновидів зайнятості за критерієм її легальності. Так, ряд учених, не вдаючись до чіткого розмежування таких різновидів зайнятості, як «нелегальна», «незареєстрована», «нерегламентована», «неформальна», «тіньова», вживають їх синонімічно. Проаналізувавши та провівши паралелі між альтернативними авторськими підходами до визначення сутності тіньової зайнятості, дійшли висновку, що такі її різновиди як «нелегальна», «незареєстрована» та «нерегламентована» несуть

однакове змістовне навантаження. При цьому під тіньовою зайнятістю варто розуміти зайнятість, що не оформлена відповідно до вимог чинного законодавства, вилучена зі сфери соціально-трудових відносин.

Тіньова зайнятість і, зокрема, приховування реальних заробітних плат і виплата заробітних плат «у конвертах», вважається однією з найгостріших проблем, пов'язаних з тінізацією економічних відносин. Це призводить до зниження соціальних гарантій і рівня пенсій, дефіциту пенсійного фонду, зростання податкового навантаження на відповідальних працівників і роботодавців, які діють у правовому полі і т.д.

Визначення кількості тіньової зайнятості досліджується різними методами, тому для кращого аналізу дослідимо різні джерела. Проаналізуємо дані з державної служби статистики України в табл. 1.

За даними таблиці ми бачимо, що сектор неформальної зайнятості за період з 2011 р. до 2015 р. залишається майже на однаковому рівні. У 2011 р. сектор неформальної зайнятості відносно до числа загальної кількості зайнятого населення становить 22,8%. У 2012 р. ситуація майже не змінилась, та співвідношення становило 22,6%. З 2013 року кількість зайнятих у неформальному секторі почало збільшуватись, та становило на 2013 р. 23,4%, у 2014 р. відповідно – 25,1% та в 2015 р. становить – 26,2%. Поряд з тим, що число загальної кількості зайнятого населення за 2011 р. до 2015 р. зменшилось на 2787,9 тис. осіб чи на 14,5%.

Цікавими є дані отриманні від опитування респондентів проведенні Українським інститутом соціальних досліджень результати відображені в рис. 1.

З аналізу даних за 5 років рівень кількості неофіційно зайнятих становить в середньому 20%. Важливим фактом опитування є те, що для України стримуючим фактором у їх застосуванні є низький рівень щирості респондентів (населення традиційно не довіряє будь-яким опитуванням і підозрює можливість використання одер-

Таблиця 1

Динаміка співвідношення зайнятого населення

Показники (тис. осіб)	Рік				
	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість зайнятого населення (всього)	19231,1	19 261,4	19 314,2	18 073,3	16 443,2
Формальна зайнятість	14843,8	14911,7	14794,5	13532,4	12139,9
Неформальна зайнятість	4387,3	4349,7	4519,7	4540,9	4 303,3

Джерело: [1]

Показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП)

Показники	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
Обсяг реального ВВП	1138338	1304064	1410609	1365123	1430290
Рівень тіньової економіки, % до офіційного ВВП	34	34	35	43	47

Джерело: [3]

жаної інформації собі на шкоду). З огляду на це, для оцінювання масштабів тіньової зайнятості актуалізується необхідність застосування інших методів дослідження. Більш точним є аналіз показника рівня тіньової економіки від ВВП. Розрахунок рівня тіньової економіки здійснюється відповідно до Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених наказом Мінекономіки від 18.02.2009 № 123. Розглянемо детальніше у табл. 2.

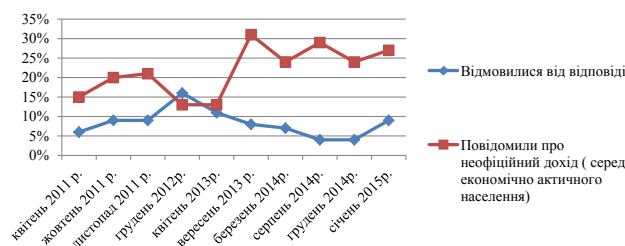

Рис. 1. Питова вага респондентів, які повідомили, що отримують платню не офіційно, або відмовилися відповідати на запитання, %

Джерело: [2]

На початку 2015 року в умовах поширення цінних та девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту спостерігалось подальше суттєве зростання тіньової економіки, започатковане у 2013 році. За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку у 2015 року рівень тіньової економіки порівняно з відповідним періодом 2014 року збільшився ще на 4 в.п. до 47% від обсягу ВВП. В той же час слід зазначити, що процес дегінізації стримується нерозв'язаними досі проблемами, які негативно позначаються на показниках розвитку економіки країни в цілому. Це, зокрема, продовження тенденції до скорочення обсягів кредитування корпоративного сектору, збереження низької зовнішньоекономічної кон'юнктури, введення імпорتنих та транзитних обмежень Російською Федерацією, тощо.

Таблиця 3

Оцінка частки тіньового сектору економіки України різними методами, %

Рік	Метод «витрати населення – роздрібний товарообіг»	Електричний метод	Монетарний метод	Рівень тіньової економіки, розрахований за методом збитковості підприємств
2011	48%	29%	26%	25%
2012	46%	29%	24%	27%
2013	51%	30%	23%	27%
2014	58%	38%	33%	31%
2015	57%	36%	30%	42%

Джерело: [3], [1]

Обчислення рівня тіньової економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарооб-

рот» полягає у виявленні наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки. З аналізу таблиці видно, що найбільший рівень тіньової економіки традиційно показав метод «витрати населення – роздрібний товарообіг». Так, за підсумком 2015 року рівень тіньової економіки за цим методом порівняно з показником 2014 року залишився на майже такому ж високому рівні від рівня офіційного ВВП и становив 57%. Відповідно до методології розрахунку, збільшення рівня тіньової економіки заданим методом є наслідком скорочення обсягів продажу населенню споживчих товарів у легальному секторі на тлі незначного збільшення скорегованих грошових витрат населення на придбання споживчих товарів, що свідчить про збільшення обсягів витрат населення на товари, що реалізуються у «тіні».

Відповідно до методології розрахунку рівня тіньової економіки за електричним методом полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП: якщо має місце перевищення приросту (менше падіння) внутрішнього споживання електроенергії над приростом (падіння) ВВП – передбачається, що електроенергія спрямовується на виробництво у тіньовому секторі. Рівень тіньової економіки, розрахований за електричним методом, за підсумком 2015 року порівняно з відповідним періодом 2014 року збільшився на 6 в.п. і склав 38% від рівня офіційного ВВП, що стало результатом скорочення обсягу внутрішнього споживання електроенергії, за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби, меншими темпами (на 16,4% порівняно з показником 3 місяців 2014 року), ніж зменшення обсягу реального ВВП (на 17,2% відповідно).

Обчислення за методом збитковості підприємств полягає у визначенні граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки. Відповідно до методології розрахунку збільшення рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств відбулося переважно внаслідок суттєво зростання збитків суб'єктів господарювання. При цьому необхідно зауважити, що на 2015 року поширилася негативна тенденція 2014 року, коли суб'єкти господарювання з метою забезпечення функціонування в умовах макроекономічної нестабільності, а також інвестиційної пригніченості на тлі девальвації національної валюти використовували схеми приховування частини прибутків, у тому числі такі, як поширення збитковості та неплатежів в економіці.

Обчислення за монетарним методом полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду (t_0), за який

прийнято 1991 рік. Позитивом 2015 року стало скорочення рівня тіньової економіки за монетарний метод порівняно з відповідним періодом 2014 року на 1 в.п. до 35% від ВВП. Покращенню ситуації сприяли запроваджені Нацбанком заходи із запобігання деструктивним процесам на грошово-кредитному ринку та обмеження впливу їх ефектів на загальноекономічну ситуацію.

Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп показує, що у неформальному секторі економіки в основному зайняті особи працездатного віку, де їх частка у 2015 р. склала 94,2%. Найвищий її рівень характерний для осіб у віці 15-24 роки (35,8%) та у віці 60-70 років (36,2%), саме ці категорії населення є найбільш вразливими (рис. 2). Поширення неформальної зайнятості серед молоді пояснюється пошуком заробітку під час здобуття освіти, неформальна зайнятість серед осіб пенсійного віку в першу чергу це спричинене є низькими коефіцієнтами заміщення пенсій, що зумовлює високі рівні бідності серед осіб похилого віку та спонукає їх до пошуку неформальних джерел отримання додаткових засобів існування.

Особливістю неформальної зайнятості в Україні є переважне її поширення серед сільського населення. Питома вага неформально зайнятого 4 сільського населення у 2015 р. склала 42,6%, тоді як відповідний показник для міського населення становить 19,1%. Основну частину сфери такої зайнятості в сільській місцевості становлять особисті селянські господарства, де переважає ручна низькопродуктивна праця, що сприяє тінізації виробничо-збутових процесів аграрного сектору. Отже, основною причиною дуже значного розповсюдження неформальної зайнятості в сільській місцевості є брак альтернатив зайнятості в особистих підсобних селянських господарствах та дрібній неформальній діяльності у сільській місцевості. Важливим чинником, який визначає вибір осіб на користь неформальної зайнятості в Україні є рівень освіти.

До основних причин виникнення та поширення тіньових схем у сфері занятості слід віднести:

- скорочення виробництва в основних видах економічної діяльності, що відбувається під впливом розгортання соціально-економічної та політичної кризи в країні;

- гальмування економічних реформ, що унеможливує активізацію інвестиційно-іннова-

ційних процесів, що дозволило би розширення пропозиції нових робочих місць на вітчизняному ринку праці;

- несприятливі умови для ведення легального бізнесу, у тому числі малого;

- проблеми ринку праці, пов'язані з низькими економічними стимулами до офіційного працевлаштування працівників та відсутність ефективної системи контролю та покарання за порушення роботодавцями чинного законодавства у сфері трудових відносин;

- розбалансованість ринку праці та освітніх послуг, унаслідок чого посилюються перекоси в кількісно-якісній структурі ринку праці та невідповідність рівня кваліфікації потребам роботодавців;

- низькі доходи населення та поширення бідності серед працюючих;

- високе навантаження на фонд заробітної плати та високий рівень заборгованості із виплати заробітної плати;

- низька довіра до державних інституцій та ліберальна система покарання за порушення податкового та трудового законодавства провокує ухилення від оподаткування та внесків у соціальні фонди [5].

Слід відзначити, що наслідки поширення неформальної зайнятості є неоднозначними. Її можна розглядати в якості вимушеної форми адаптації населення в умовах несприятливої соціально-економічної ситуації, що безумовно має позитивні наслідки, зокрема: зниження числа безробітних та напруження на ринку праці; можливість на певний період часу отримувати дохід, який є вищим порівняно із соціальними виплатами по безробіттю. Окрім того, така зайнятість часто виступає інкубатором малого підприємництва.

Разом з тим тіньова зайнятість супроводжується ризиками для держави та суспільства в цілому: недоодержання надходжень до бюджету та соціальних фондів, які могли б бути спрямовані на розвиток соціально- економічної сфери та підвищення рівня та якості життя населення; ускладнення процесів регулювання зайнятості населення; сприяє зростанню корупції та тіньової економіки; в силу низької капіталоемності, низької продуктивності праці, тіньова зайнятість виступає певною мірою гальмом на шляху модернізації економіки та формування усталеної ринкової системи.

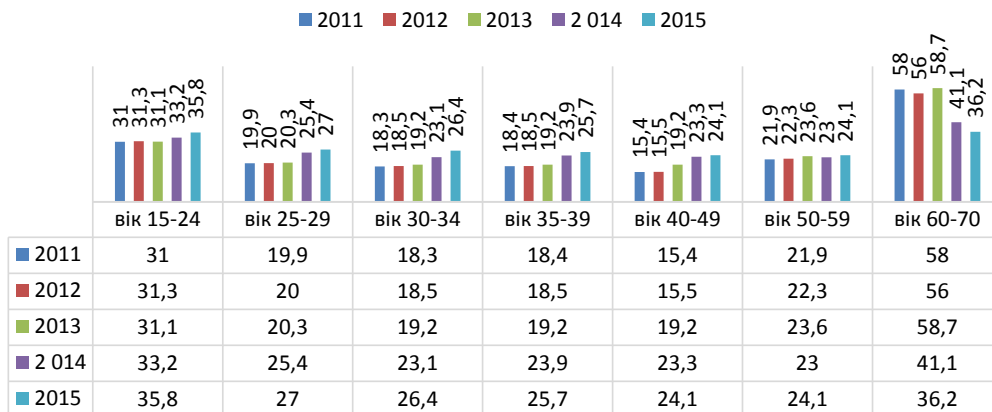

Рис. 2. Частка неформально зайнятого населення в Україні у 2011-2015 рр.

Джерело: [1]

Висновки і пропозиції. Ми вважаємо, що скорочення неформальної зайнятості в Україні та її легалізація потребують, у першу чергу, реалізації заходів політики зайнятості, що мають яскраво виражену антикризову спрямованість, зокрема:

1. Політика зайнятості повинна бути спрямована на забезпечення соціально прийняттого рівня безробіття завдяки сприяння перерозподілу робочої сили за секторами економіки, територіями та видами зайнятості в інтересах структурних зрушень та зростання продуктивності праці при максимально можливій соціальній підтримці безробітних. Тому важливим є запровадження науково обґрунтованого прогнозування масштабів та напрямів таких змін. Такі прогнози мають бути узгоджені з системами освіти, підготовки та удосконалення кадрів.

2. Забезпечення збалансованості попиту та пропозиції ринку праці та підвищення якості професійної освіти має бути забезпечено шляхом прийняття професійних стандартів, що дозво-

лить поєднати ринкові вимоги роботодавців до підготовки кадрів.

3. Пріоритетним завданням для українського ринку праці є перехід від моделі з дешевою робочою силою до моделі з високим рівнем оплати та ефективною працею, що виступить в ролі мотиватору (стимулу) для повернення працюючих в офіційний сектор економіки та призведе до збільшення їх доходів, надходжень до бюджету та соціальних фондів.

4. У найближчому часі перспектива реалізації політики зайнятості з використанням програм створення робочих місць, на нашу думку, має спрямовуватись на розвиток малого підприємництва. Підтримка розвитку структури малого підприємництва має проводитись шляхом запровадження більш гнучкої податкової системи, удосконалення сфери кредитування, забезпечення пільгових умов для доступу підприємців до юридичних та інформаційно-консалтингових послуг повинно стати важливим напрямом зменшення неформальної зайнятості.

Список літератури:

1. Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Дані моніторингу УІСД/ЦСМ за участю відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/ief.org.ua/Monitoring-soc-ec-ochikuvan-naselennya-2015>
3. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>
4. Петрова І. Заходи економічної та соціальної політики в сегменті неформальної зайнятості / І. Петрова // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 3.
5. Пушкаренко П. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки / П. Пушкаренко, М. Логвиненко // Економіка України. – 2004. – № 10.

Волкова Н.В., Сосенкова К.Р., Карпа О.А.

Університет таможенного дела и финансов

ПРОБЛЕМЫ ТЕНЕВОЙ ЗАНЯТОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье исследованы причины и факторы, способствующие развитию теневизации рынка труда. Проанализированы Статистическую и социологическую информацию по вопросам теневой экономики. Рассмотрены основные проблемы и тенденции занятости в Украине. Выявлены основные направления совершенствования политики занятости населения в рыночных условиях. Объяснено суть методов оценки теневизации экономики.

Ключевые слова: теневой рынок труда, теневая занятость населения, официальная безработица, легализация, детенизация.

Volkova N.V., Sosenkova K.R., Carpa O.A.

University of Customs and Finance

THE PROBLEMS OF THE TIN INSURANCE IN UKRAINE

Summary

This article explores the reasons and factors that contribute to the development of the shadow labor market. The analysis of statistical and sociological information on the shadow economy. The main challenges and trends of employment in Ukraine. The basic directions of improving employment policy in market conditions. Explained the essence of the evaluation methods of the shadow economy.

Keywords: informal labor, the shadow employment, official unemployment legalization, legalization.